

Het verband tussen problemen van kinderen en de relatie tussen hun ouders

I: Een overzicht van de literatuur

door Ph.D.A. Treffers, I.E. Lindhout en A. Tussenius

Samenvatting

In dit artikel wordt een overzicht gegeven van de resultaten van onderzoek over het verband tussen aspecten van de huwelijksrelatie en het optreden van psychiatrische problemen bij kinderen en adolescenten. Het optreden van problemen bij kinderen wordt vooral in verband gebracht met het bestaan van conflicten tussen de ouders. Om dit verband te verklaren wijzen sommige onderzoekers op de betekenis van opvoedingsgedrag als mediërende factor. Andere onderzoekers herleiden de problemen direct tot de reacties van de kinderen op ouderlijke conflicten. In enige onderzoeken zijn factoren geïdentificeerd die een beschermende invloed hebben ten aanzien van de gevolgen van huwelijksconflicten op kinderen. De auteurs wijzen erop dat het onderzoek zich eenzijdig gericht heeft op conflicten tussen de ouders: aan het verband met andere aspecten van de huwelijksrelatie is weinig aandacht geschonken. In klinisch onderzoek wordt weinig rekening gehouden met de relatie tussen factoren als gezinssamenstelling en gezinscarrière en huwelijksatisfactie. In het onderzoek wordt doorgaans gebruik gemaakt van globale gedragsvragenlijsten: inzicht in het verband tussen aspecten van de huwelijksrelatie en problemen van kinderen uit uiteenlopende diagnostische groepen werd tot dusverre nauwelijks verkregen. Onderzoekresultaten zijn tot dusverre overwegend causaal geïnterpreteerd; de auteurs geven er de voorkeur aan de relatie tussen huwelijksdisharmonie en problemen van kinderen te beschouwen als wisselwerking.

Inleiding

In 1982 concludeerde Emery, op basis van destijds beschikbare onderzoeksgegevens, dat er verband bestond tussen de aanwezigheid van huwelijksdisharmonie¹ in intacte gezinnen en de ernst, respectievelijk de frequentie van gedragsproblemen bij kinderen, in het bijzonder externaliserende gedragsproblemen bij jongens. Hij wees er evenwel op dat de onderzoeken tal van methodologische gebreken vertoonden en dat er onvoldoende inzicht bestond in de aard van de relatie tussen huwelijksdisharmonie en gedragsproblemen bij kinderen. Nadien verricht onderzoek heeft zich veelal gericht op de aspecten van deze relatie. Wellicht

– zo werd gesteld – zijn de gedragsproblemen van de kinderen niet te herleiden tot de huwelijksproblemen, maar zijn beide categorieën problemen te herleiden tot psychiatrische problemen van de ouders. Andere onderzoekers hebben de aandacht met name gericht op de gevolgen voor kinderen van ernstige conflicten, met lichamelijk geweld, tussen de ouders. Weer andere onderzoekers hebben zich afgevraagd op welke wijze huwelijksproblemen leiden tot gedragsproblemen bij kinderen. In bescheiden mate werd ook onderzoek verricht naar de mogelijke ‘bijdrage’ van het kind aan de huwelijksproblemen en naar factoren die het kind ‘beschermen’ tegen de invloed van huwelijksdisharmonie.

In dit artikel wordt een samenvattend overzicht gegeven van de bevindingen op dit gebied.² Gegevens over de gevolgen van echtscheiding (Wallerstein en Blakeslee 1989; Tusenius 1989), alsook de gevolgen van de aanwezigheid van een gehandicapt kind voor de huwelijksrelatie (Korn e.a. 1978) worden buiten beschouwing gelaten.

Methoden van onderzoek naar de huwelijksrelatie

Kwalitatieve aspecten van de huwelijksrelatie zijn op verschillende manieren onderzocht. In veel onderzoeken wordt gebruik gemaakt van vragenlijsten, zoals de Short Marital Adjustment Test (Locke en Wallace 1959) en de Dyadic Adjustment Scale (Spanier 1976). De vragenlijsten hebben als bezwaar dat de concepten die eraan ten grondslag liggen, bij voorbeeld ‘aanpassing’ en ‘satisfactie’, tamelijk vaag zijn. Om die reden ontwikkelden onderzoekers instrumentarium om informatie te krijgen over meer afgebakende facetten van de interactie tussen echtgenoten, bij voorbeeld over de frequentie en de aard van de conflicten en de wijze waarop deze worden opgelost (b.v. de Conflict Tactics Scales van Straus 1979). In onderzoek waar aandacht wordt geschonken aan kinderen wordt nogal eens gebruik gemaakt van de O’Leary Porter Scale (Porter en O’Leary 1980), waarop ouders kunnen aangeven hoe vaak kinderen getuige zijn van onderlinge verbale en fysieke conflicten.

Voor een brede oriëntatie over aspecten van de huwelijkskwaliteit leent een interview, bij voorbeeld het Maudsley Marital Rating Interview (Quinton e.a. 1976), zich over het algemeen beter dan een vragenlijst. Soms wordt gebruik gemaakt van observatie van de interactie tussen echtgenoten. Aangezien met verschillende methodes verschillende informatie wordt verzameld (Margolin 1978) verdient het aanbeveling om gegevens met behulp van uiteenlopende methodes te verzamelen, zodat men over meer aspecten van het huwelijk geïnformeerd wordt.

De relatie tussen psychiatrische problemen van ouders, huwelijksrelatie en problemen bij kinderen

Een aantal onderzoekers vroeg zich af of de samenhang tussen huwe-

lijksdisharmonie en gedragsproblemen van kinderen wellicht (mede) te verklaren was door een gemeenschappelijk verband met psychiatrische problemen van ouders. Het meest uitvoerige onderzoek op dit gebied werd verricht door Rutter en Quinton, die in 1984 een heranalyse verrichtten van eerder verzamelde onderzoeksgegevens. Deze gegevens werden in een armoedige wijk in Londen verzameld bij een groep volwassen psychiatrische patiënten, die allen ten minste één kind hadden dat jonger was dan 15 jaar, en bij een vergelijkingsgroep. De groepen werden gedurende een periode van vier jaar gevolgd. De onderzoekers vonden nauwelijks verband tussen de aard van de psychiatrische problematiek van de ouder, en de aard van de problematiek van het kind (gerapporteerd door ouders en leerkrachten). De kinderpsychiatrische problematiek werd vooral bepaald door onenigheid in het huwelijk en de mate waarin het kind met vijandigheid (tussen de ouders en ten opzichte van het kind zelf) werd geconfronteerd (vergelijk Emery e.a. 1982). In gezinnen waarin sprake was van huwelijksdisharmonie werden bij jongens zowel in het begin van het onderzoek als vier jaar later meer emotionele en gedragsproblemen waargenomen. Bij meisjes werd een dergelijk verband aan het begin van de onderzoeksperiode niet gevonden, maar bij voortduren van de huwelijksproblemen ontwikkelden zich ook bij hen in de loop van de vier onderzoeksjaren persistente emotionele en gedragsproblemen.

Blootstelling van kinderen aan conflicten tussen de ouders

De meeste onderzoeken over de invloed van conflicten tussen de ouders hadden betrekking op kinderen die met hun moeder in een Blijf Van Mijn Lijf Huis verbleven. Op basis van een analyse van eigen, en van in de literatuur beschreven onderzoeksresultaten in een dergelijke populatie concludeerden Christopoulos en medewerkers dat jongetjes en meisjes in gezinnen van mishandelde moeders zowel meer externaliserende als internaliserende problemen hebben dan kinderen in een gematchte vergelijkingsgroep (Christopoulos e.a. 1987). In vergelijking met onderzoek bij kinderen van ouders met een disharmonische, maar niet primair gewelddadige relatie, is vooral de hoge rapportage van internaliserende problemen opvallend (zie bij voorbeeld Jaffe e.a. 1986; Holden en Ritchie 1991).

Jouriles e.a. (1987) vonden een sterk verband tussen de aanwezigheid van geweld tussen ouders onderling en tussen ouders en kind. Om die reden vergeleken zij het voorkomen van gedragsproblemen bij kinderen die getuige waren geweest van lichamelijk geweld tussen ouders, maar niet zelf mishandeld waren, kinderen die óók zelf mishandeld waren en vergelijkingsgroepen. Het verband met gedragsproblemen bleek bij de 'dubbel-mishandelde' groep over het algemeen sterker dan bij de kinderen die alleen getuige waren van echtelijke conflicten (zie ook

Jouriles e.a. 1989; Hughes 1988; Hughes e.a. 1989). Hughes (1988) maakte aannemelijk dat de leeftijd van de betrokken kinderen van belang is; het verschil in voorkomen van externaliserende gedragsproblemen tussen de 'dubbel-mishandelde' groep en de andere groepen was verreweg het grootst bij 3-5 jaar oude kinderen.

Fantuzzo en medewerkers wezen erop dat bevindingen bij kinderen in een Blijf Van Mijn Lijf Huis ook verband kunnen houden met het verblijf aldaar, omdat deze kinderen aan nog meer stress blootstaan (Fantuzzo e.a. 1991). Om dit te onderzoeken vergeleken zij gegevens van een groep 3-6 jaar oude kinderen in een dergelijke setting met gegevens over thuiswonende kinderen die aan dezelfde mate van conflict blootstonden, en vergelijkingsgroepen, waarin geen sprake was van lichamelijk geweld. Bij vergelijking tussen de groepen vonden zij in beide groepen waarin sprake was van lichamelijk geweld meer externaliserende problemen dan in de vergelijkingsgroep. Bij de kinderen in het Blijf Van Mijn Lijf Huis was evenwel sprake van meer internaliserende problemen dan in de drie andere groepen.

Dat bij vergelijking van kinderen van mishandelde moeders met kinderen uit een gematchte vergelijkingsgroep minder verschillen worden gevonden op het gebied van externaliserende problemen dan op het gebied van internaliserende gegevens hangt wellicht ook samen met het gegeven dat de mishandelde moeders vaak afkomstig zijn uit de lage sociaal-economische klasse. De kans is groot dat in gezinnen met een laag inkomen sprake is van meerdere gezinsstressoren. Onder andere in onderzoek van Shaw en Emery (1988) kwam naar voren dat cumulatie van stressoren een betere voorspeller was van sterke toename van externaliserende problemen dan van internaliserende problemen. Dat betekent dat in onderzoeken naar kinderen van mishandelde moeders het niveau van externaliserende problemen in gematchte vergelijkingsgroepen al relatief hoog is, en verschillen vooral naar voren komen op het gebied van internaliserende problemen.

Het onderzoek naar de invloed van gezinsconflicten heeft zich niet beperkt tot populaties gezinnen waarin sprake was van ernstig lichamelijk geweld. Jenkins en Smith (1991) verrichtten belangrijk onderzoek bij een grote, aselekt samengestelde groep gezinnen met ten minste één kind op de leeftijd van 9-12 jaar. Zij verzamelden zowel bij de vaders als de moeders interviewgegevens over de huwelijksrelatie, onder andere over het bestaan van openlijke conflicten, latente spanning en divergentie ten aanzien van de opvoeding. Gegevens over gedragsproblemen van de kinderen werden van beide ouders én van het kind verkregen. De gegevens over gedragsproblemen van de drie informanten afzonderlijk hadden het sterkste verband met openlijke conflicten; dit verband was bij jongens sterker dan bij meisjes. Latente spanning tussen de ouders en divergentie ten aanzien van de opvoeding hadden geen verband met gedragsproblemen, als voor openlijke conflicten werd gecontroleerd.

Verklarende mechanismen

De resultaten van de genoemde onderzoeken bevestigen dat huwelijksdisharmonie bijdraagt tot de ontwikkeling van problemen bij kinderen, maar geven geen antwoord op de vraag langs welke weg dit gebeurt. In onderzoek dat zich op deze vraag richt kan men twee richtingen onderscheiden, die elkaar overigens niet uitsluiten. Sommige onderzoekers leggen het accent op de betekenis van het pedagogisch handelen als mediërende factor tussen huwelijksdisharmonie en gedragsproblemen bij kinderen, andere onderzoekers richten zich op de directe invloed van huwelijksconflicten op kinderen.

Onderzoek naar de betekenis van pedagogisch handelen is medegeïnspireerd op onderzoek dat werd verricht naar de betekenis die divergentie van ouders ten aanzien van opvoedingsthema's heeft voor de persoonlijkheidsontwikkeling van het kind (Block e.a. 1986; Vaughn e.a. 1988; Gjerde 1988; Lamb e.a. 1989). Divergentie ten aanzien van de opvoeding is nauw verbonden met de stabiliteit van het huwelijk (Block e.a. 1981). Sommige onderzoekers (bij voorbeeld Snyder e.a. 1988; De Brock e.a. 1990) vinden aanwijzingen dat opvoedingsgedrag medieert tussen huwelijksdisharmonie en gedragsproblemen. Andere onderzoekers wijzen in dit verband op de mate van stress waaraan in het bijzonder moeders in gezinnen waarin sprake is van huwelijksconflicten blootstaan (Wolfe e.a. 1985; Holden en Ritchie 1991), respectievelijk de invloed van de affectregulatie van de ouders (Gottman en Katz 1989).

In de afgelopen jaren verscheen een aantal artikelen waarin direct verband wordt gelegd tussen huwelijksdisharmonie en het ontstaan van gedragsproblemen bij kinderen (Cummings en Cummings 1988; Emery 1989; Grych en Fincham 1990). Hierin ligt het accent op de primaire reacties van het kind op bij voorbeeld conflicten tussen de ouders en op copingmechanismen. De primaire reacties van kinderen op conflicten tussen de ouders zijn in het afgelopen decennium vooral onderzocht door Cummings en medewerkers. In een van de eerste onderzoeken op dit gebied beschreven zij dat één jaar oude kinderen overwegend negatief emotioneel reageerden op boosheid tussen hun ouders. Naarmate zij vaker getuige waren van fysiek geweld tussen de ouders, trachtten zij vaker actief betrokken te raken in het conflict (Cummings e.a. 1981). Toen de kinderen 6-7 jaar oud waren, toonden zij ofwel geen affectieve reacties op boosheid van de ouders, ofwel trachtten zij de ouders te helpen of te troosten (Cummings e.a. 1984). In later onderzoek werden 2-5 jaar oude kinderen ermee geconfronteerd dat een onderzoeksmedewerkster hun moeder boos bejegende (Cummings e.a. 1989). Kinderen wier ouders een minder bevredigend huwelijk hadden dan wel vaker fysiek geweld gebruikten, toonden vaker manifeste reacties op, en waren meer betrokken bij het gefingeerde conflict. Kennelijk maakt herhaalde confrontatie met vijandigheid kinderen gevoeliger voor onenigheid. In

recent onderzoek (Cummings e.a. 1991) werden aan 4-9 jaar oude kinderen videopresentaties getoond van een man en een vrouw in uiteenlopende interacties, onder andere non-verbale boosheid en verbale en verbaal-fysieke ruzie, en oplossen, danwel niet-oplossen van een ruzie. De kinderen bleken non-verbale boosheid als zodanig te onderkennen. Vooral 6-9-jarige kinderen reageerden meer negatief op onopgeloste dan op opgeloste ruzie. Jongens reageerden vaker met vijandigheid op ruzie tussen volwassenen, terwijl meisjes beter in staat waren om oplossingen te beschrijven en eerder geneigd waren zelf te interveniëren. Kinderen uit gezinnen waarin de moeder lichamelijk geweld tussen de ouders rapporteerde, reageerden vaker met negatieve emoties dan kinderen, waarin van lichamelijk geweld geen sprake was.

Ook Jenkins e.a. (1989) verzamelden gegevens over de wijze waarop 9-12 jaar oude kinderen in hun, hiervoor beschreven, onderzoeksgroep omgingen met conflicten tussen de ouders. Veel kinderen gaven aan te interveniëren als hun ouders ruzie maakten (71%) en hen te troosten als de ruzie over was (61%). Van de kinderen die tussenbeide kwamen gaf de helft aan dat dit succesvol was. Veel kinderen zochten tijdens een ruzie van de ouders contact met een sibling (59%). 41% van de kinderen trachtte informatie te krijgen over de ruzie.

Temperament

Een aantal auteurs heeft zich afgevraagd of men kindfactoren kan identificeren die de kans vergroten dat een kind van ouders die een disharmonisch huwelijk hebben, gedragsproblemen ontwikkelt. Het onderzoek hierover heeft zich toegespitst op de mogelijke bijdrage van het temperament. Rutten en Quinton (1984) verzamelden in hun onderzoek bij kinderen van psychiatrische patiënten gegevens over temperamentskarakteristieken van de 3-8 jaar oude kinderen. Gegevens over stemming, regelmaat, flexibiliteit en ordelijkheid werden gecombineerd in een temperament risicofactor. Kinderen met een verhoogd 'temperamentsrisico' hadden veel vaker gedragsproblemen dan de andere kinderen. Earls en Jung (1987) onderzochten in welke mate temperamentsfactoren en gezinsfactoren van invloed waren op het ontstaan van gedragsproblemen bij heel jonge kinderen. Daartoe verzamelden zij bij moeders van een 18-24 maanden oud kind gegevens over onder andere het temperament van het kind en over de huwelijksrelatie. Deze gegevens werden opnieuw verzameld, toen de kinderen 36 maanden oud waren. Bij die gelegenheid verschaften de moeders bovendien gegevens over gedragsproblemen van de kinderen. Een aantal temperamentskarakteristieken op de leeftijd van twee en drie jaar hadden verband met gedragsproblemen anderhalf jaar later. Bij jongetjes werd gevonden dat huwelijksdisharmonie van de ouders bij de eerste meting geen, bij de meting anderhalf jaar later wél verband had met externaliserende en internaliseren-

de gedragsproblemen. Bij meisjes werden dergelijke verbanden niet gevonden. De auteurs concludeerden dat temperamentsfactoren bij jongetjes in het begin van belang zijn bij de ontwikkeling van gedragsproblemen, maar dat nadien omgevingsfactoren – in het bijzonder huwelijksdisharmonie – de ernst en de persistentie ervan bepalen.

Beschermende factoren

Het onderzoek is niet beperkt tot factoren die de kans op gedragsproblemen vergroten. Omdat lang niet alle kinderen die blootgesteld zijn aan ernstige conflicten tussen de ouders, ernstige problemen krijgen, heeft men de aandacht ook gericht op mogelijke factoren die een beschermend effect hebben. Rutter (1971) constateerde dat bij jongens een goede relatie met één of beide ouders de negatieve effecten van huwelijksdisharmonie, zich manifesterend in afwijkend gedrag, niet volledig compenseerde, maar wel aanzienlijk verzachtte (vergelijk Burman c.a. 1987).

De onderzoeksresultaten van Jenkins en Smith (1990) geven aanleiding tot een kanttekening. Zij stelden dat het essentieel is onderscheid te maken tussen factoren die een algemene protectieve invloed hebben en protectieve factoren, die alleen effectief zijn in aanwezigheid van een specifieke stressor. Zij verzamelden bij de moeders in hun onderzoeksgroep gegevens over tal van potentiële beschermende factoren. Tussen het effect van een goede ouder-kindrelatie (alsook van de kwaliteit van vriendschappen en van het hebben van een 'beste vriend') was geen verschil in goede en slechte huwelijken. De erkenning die het kind ondervond voor bij voorbeeld activiteiten, de kwaliteit van de siblingrelatie en een nauwe relatie met een volwassene buiten het gezin, bleken in dit verband specifiek beschermende factoren: zij hadden wel een protectieve invloed op de aanwezigheid van symptomen bij het kind in slechte, maar niet in goede huwelijken.

Discussie

Onderzoek dat in de afgelopen 10 jaar is verricht heeft de conclusie van Emery (1982) bevestigd dat er verband bestaat tussen huwelijksdisharmonie en gedragsproblemen bij kinderen. De gevonden verbanden zijn in hoge mate afhankelijk van de gekozen methode. In de eerste plaats zijn de verbanden afhankelijk van de populatie die men onderzoekt. In klinische populaties zijn de verbanden doorgaans sterker dan in niet-klinische populaties (Emery en O'Leary 1984; Jouriles e.a. 1991). In de tweede plaats zijn de verbanden afhankelijk van de gekozen huwelijksvariabelen (bij voorbeeld globale satisfactie, globale mate van conflict, frequentie en ernst van geweldadige conflicten). Het onderzoek is de laatste jaren sterk toegespitst op conflicten tussen de ouders. De grote

betekenis daarvan wordt nog eens geïllustreerd in de conclusie van een recente meta-analyse van onderzoeken op dit gebied, dat het welzijn van kinderen in gescheiden gezinnen groter lijkt te zijn dan het welzijn van kinderen in volledige gezinnen waarin sprake is van ernstige conflicten (Amato en Keith 1991). Het mogelijke verband tussen andere aspecten van de huwelijksrelatie, bij voorbeeld de kwaliteit van de seksuele relatie, en het functioneren van kinderen heeft nauwelijks aandacht gekregen.

De besproken onderzoeken, bij voorbeeld over kinderen van mishandelde moeders, schieten in methodologisch opzicht nogal eens te kort (Fantuzzo en Lindquist 1989). Er is bij voorbeeld vaak gewezen op de risico's van het gebruik van niet-onafhankelijke oordelen, meestal van de moeder, over zowel de huwelijksrelatie als over de problemen van het kind (Christensen e.a. 1983; Bond en McMahon 1984). In tot dusverre verricht onderzoek wordt zelden de perceptie van de kinderen van de huwelijksrelatie van de ouders betrokken (Wierson e.a. 1988).

Opvallend is dat in veel publikaties elementaire gegevens ontbreken. Lang niet altijd wordt vermeld hoeveel ouders medewerking aan een onderzoek weigerden. Ook relevante elementaire demografische gegevens worden vaak niet verschaft, bij voorbeeld of de onderzochte kinderen de biologische kinderen van de ouders zijn (Burman e.a. 1987). Aan het mogelijke verband tussen huwelijkssatisfactie en huwelijksduur, die bij kinderen van dezelfde leeftijd sterk kan verschillen, wordt zelden aandacht geschonken. Dat geldt ook voor andere mogelijk relevante elementaire gegevens over de gezinssamenstelling, zoals het aantal kinderen.

Ook inzicht in de 'richting' van het verband is beperkt. In de samengevatte literatuur legt men doorgaans een causaal verband tussen huwelijksdisharmonie en psychiatrische problemen van kinderen. Voor zover men expliciet aandacht schenkt aan de 'richting' van het verband, wordt nogal eens verwezen naar de conclusie van O'Leary (1984) uit ongepubliceerde onderzoeksresultaten, dat 'de waarschijnlijkheid van een disharmonisch huwelijk, gegeven een kind met psychische problemen, minder groot is dan de waarschijnlijkheid van een kind met psychische problemen, gegeven een disharmonisch huwelijk'. Deze constatering zegt evenwel weinig over de aard van het verband. Waarschijnlijk is van een causaal verband slechts ten dele, respectievelijk in een beperkt aantal gevallen sprake. Het verband is over het algemeen niet zo sterk: een meta-analyse van 33 studies op dit gebied over de periode 1957-1988 leverde een effect-grootte van .16 voor de relatie tussen huwelijksdisharmonie en externaliserende gedragsproblemen (Reid en Crisafulli 1990). Aan gedragsproblemen kunnen tal van oorzaken ten grondslag liggen, waarvan er meestel meerdere tegelijkertijd aanwezig zijn. Het verdient de voorkeur de relatie tussen de huwelijksrelatie en aspecten van het kinderlijke functioneren op te vatten als een wisselwerking. Dat de hu-

welijksrelatie beïnvloed kan worden door de zorg voor de kinderen komt naar voren in onderzoek naar de samenhang tussen huwelijkssatisfactie en de 'gezinscarrière'. Op grond van de resultaten van een groot aantal onderzoeken concluderen Rollins en Galligan (1978) dat de huwelijkssatisfactie afneemt na de geboorte van het eerste kind (zie voor een recente bespreking bij voorbeeld Lewis 1989). Hun conclusie dat de huwelijkssatisfactie tijdens de adolescentie van de kinderen toeneemt is omstreden (zie bij voorbeeld Spanier en Lewis 1980).

Ook het verband tussen aspecten van de sibling-interactie en de huwelijksrelatie kan men als de resultante van een wisselwerking interpreteren. Brody e.a. (1987) vonden een verband tussen prosociaal gedrag van siblings en door de moeder gerapporteerde afwezigheid van conflicten tussen de ouders, respectievelijk grotere huwelijkssatisfactie. De sibling-interactie houdt echter niet alleen verband met de huwelijksrelatie maar ook met andere factoren, zoals het leeftijdsinterval tussen de siblings. Resultaten van een aantal onderzoeken suggereren dat bij jonge kinderen een klein interval tussen de siblings gepaard gaat met meer conflicten, terwijl de interactie meer positieve elementen bevat wanneer dit interval groter is (Minnett e.a. 1983; Furman en Buhrmester 1985; Stocker e.a. 1986; zie voor een overzicht Boer 1990). Onderzoek waarin de leeftijd van de siblings, het leeftijdsinterval tussen de siblings en aspecten van de huwelijksrelatie met elkaar in verband worden gebracht, is de auteurs niet bekend (Treffers e.a. 1992).

We moeten ook rekening houden met de mogelijkheid dat verbanden tussen de huwelijksrelatie en gedragsproblemen van kinderen niet in termen van causaliteit of wisselwerking geïnterpreteerd worden, maar te herleiden zijn op een gemeenschappelijk verband met een derde variabele. Het is bij voorbeeld denkbaar dat een negatieve attitude van de moeder ten opzichte van mannen tot uitdrukking komt in zowel huwelijksproblemen als in gedragsproblemen van de zoons.

In de meeste onderzoeken heeft men verband gelegd tussen aspecten van de huwelijksrelatie en gedragsproblemen bij jongens en meisjes. Er is weinig onderzoek gedaan naar de samenhang tussen de beoordelingen van de huwelijksrelatie door de vader en de moeder afzonderlijk en het optreden van problemen bij kinderen; dergelijk onderzoek kan inzicht bieden in de verschillende dyades in het gezin (bij voorbeeld vader/zoon, moeder/zoon). Uit onderzoek is gebleken dat zoons en dochters verschillend reageren op huwelijksproblemen van de moeder en de vader. Het is echter ook voorstelbaar dat moeders en vaders verschillend reageren op problemen van zoons en dochters, bij voorbeeld dat problemen van zoons wel hun weerslag hebben op de beleving van de huwelijksrelatie door de vader, maar niet door de moeder.

Een laatste kanttekening heeft betrekking op de klinische betekenis van de tot dusverre verkregen onderzoeksresultaten. In onderzoek op dit gebied wordt informatie over de kinderen vooral verzameld door

middel van gedragsvragenlijsten. De aldus verkregen gegevens resulteren doorgaans in een maat voor externaliserende en internaliserende gedragingen. De klinische betekenis van een dergelijk gegeven is beperkt. De klinische relevantie van onderzoek op dit gebied zal toenemen, wanneer het onderzoek gericht wordt op het verband tussen de huwelijksrelatie van ouders en problemen van kinderen uit verschillende diagnostische groepen.

Noten

1. We kozen in dit artikel voor de term huwelijksdisharmonie om de aanwezigheid van huwelijksproblemen aan te duiden. In de besproken publikaties worden uiteenlopende begrippen gebruikt, zoals 'marital discord', 'marital distress' en 'marital disharmony'.
2. Een uitvoeriger overzicht is op aanvraag verkrijgbaar bij de eerste auteur.

Literatuurlijst is verkrijgbaar bij de redactie

Summary: The association between problems of children and the relationship between their parents. I: A review of the literature

This article reviews research findings concerning the relation between features of the marital relationship and the presence of psychiatric problems in children and adolescents. The presence of problems in children appears to be related to conflict between the parents. In explaining this association some researchers focus on the mediating role played by child-rearing practices. Other investigators attribute the problems directly to children's reactions to parental conflicts. Several studies have identified factors exerting a protective influence as regards the effects of marital conflict on children. The authors point out that research to date has focussed predominantly on conflict between parents: little attention has been given to other aspects of the marital relationship. In clinical research factors like family composition and family career have hardly been taken into account. The research has generally made use of global behavioural questionnaires: limited insight has been gained into how features of the marital relationship are related to problems experienced by children and adolescents from different diagnostic groups. Results of research are usually interpreted in a causal direction; the authors prefer to conceptualize the relation between marital disharmony and problems of children as a reciprocal process.

Dr. Ph.D.A. Treffers is hoogleraar kinder- en jeugdpsychiatrie Rijks Universiteit Leiden en medisch directeur van het Academisch Centrum Kinder- en Jeugdpsychiatrie Curium. I.E. Lindhout was als onderzoeksmedewerkster verbonden aan Curium. A. Tussenius is kinder- en jeugdpsychiater werkzaam in Curium. Adres: Academisch Centrum Kinder- en Jeugdpsychiatrie Curium, Endegeesterstraatweg 27, 2342 AK Oegstgeest. De auteurs zijn drs. A.W. Goedhart, dr. F. Boer en prof. A.Th. Schweizer erkentelijk voor hun waardevolle commentaar op een eerdere versie van het artikel.

Het artikel werd voor publikatie geaccepteerd op 3-7-1992.